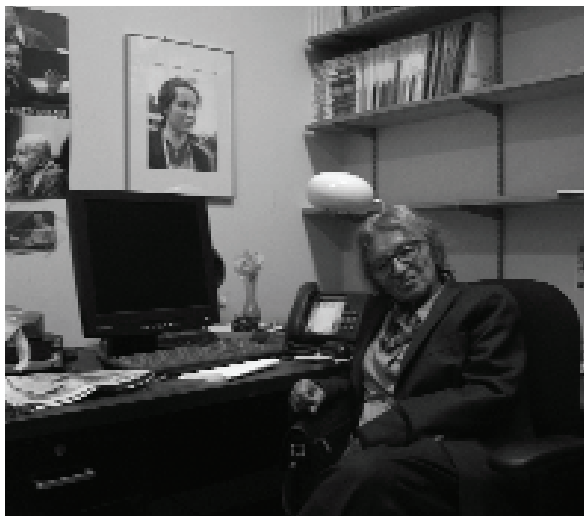

Heller Ágnes
New York-nosztalgia
*(Képaláírások egy képaláírás-könyvből) **

*E*zeken a képeken az egyetemi szobámban ülök 2006 szeptemberében. Lassan azt mondhatnám, hogy utoljára. Még két hónap decemberig, amikor Pestre utazom. Azután itt van még egy hét áprilisban. Aztán vége. Az épületet lebontják. Huszonegy évet éltem meg ebben az épületben, tizennyolcat ebben a szobában, azaz az irodámban, ahogy a tanári szobát itt nevezik.

Az ember többnyire tudja, hogy mi történik vele először, de nagyon ritkán, hogy mi történik vele utoljára. Persze vannak kivételek. A születés és talán a halál. Születésünkkor nem tudjuk, hogy megszülettünk, hogy először veszünk lélegzetet. De esetleg pontosan érzékeljük az utolsót, ugyanis halálunk pillanatát. Ami e kettő között van, s amit általában életnek nevezünk, másként rendeződik el. Tudjuk, hogy valami mikor történik velünk először, ha nem is tudjuk, hogy pontosan mi az, ami velünk történik. Ez a helyzet például a sokat emlegetett első szerelemmel. Nem tudjuk, mikor történik velünk valami utoljára akkor sem, ha szeretnénk, hogy ez

legyen az utolsó, vagy ha vágyunk rá, hogy így legyen. Ebben a szobában, az egyetemi irodámban azonban éppen most írják felül az első és utolsó közötti ontológiai különbséget. Nem-sokára, 2007 áprilisában már biztosan tudom, hogy utoljára fogom becsukni ennek a szobának az ajtaját. Van tehát bizonyosság, ha filozófiánk tagadja is ezt.

Bár huszonegy évet töltöttem ebben a lebontásra ítélt épületben, ebből csak tizennyolcat ebben a szobában. Mikor a New Schoolba érkeztem, 1986-ban, még egy hivatalos professzori irodát kaptam, olyan szobát, mely az utcára nézett, volt egy kis ablaka, s nem kellett állandóan villanyvilágítás mellett élni. A szoba azonban olyan kicsiny volt, hogy két diáknál többet nem tudtam leültetni.

Három év múltán azonban végre felbukkantak olyan diákok is, akikkel jó volt együtt lenni, beszélgetni. Ez volt az első „nagy csapat”, négyöt szabálytalan, izgatott, szenvedélyesen filozófó és olvasó fiatalember. Szerettek volna a szo-

* A születőben lévő New York-önéletrajz jegyzeteit (az egyes szereplők teljes nevét s rövid pálya-összefoglalóját) könyvvé szerkesztve közöljük. Heller Ágnes úgy ígéri, hogy a 2008-as Budapesti Könyvfesztiválra megjelentethetjük.

bámban összegyűlni, de nem fértek be. Egyetlenegy szoba akadt az egész tanszéken, amelybe befértek volna, de ezt a szobát nem tartották professzori szobára alkalmasnak. Nem is volt más, mint egy ablaktalan, sötét lyuk, bár a többinél nagyobb. Egész nap villanyt kellett égetni. Mi több, a télen-nyáron állandóan bekapcsolt légkondicionáló akkora zajt csapott, mint egy gigantikus kávédaráló. De hat széket is be lehetett állítani, és a diákjaim befértek. Mindenki bolondnak tartott, amikor szobát cseréltem.

Nem bántam meg.

Igaz, azóta gyakran éreztem, hogy a tanári pálya lelkiileg nem kifizetődő. Alighogy megszerettem négy-öt diákot (nálam ez nem megy gyorsan), már hipp-hopp végeztek is, és már csaphattam hűlt helyüket. Elszéledtek a világ minden táján Argentínától Olaszorszáig, Brazíliától Izraelig. De hát Kalifornia sincsen éppen közel. Jött egy újabb remek együttes, s mire ezeket megszerettem, hipp-hopp már ők sem voltak sehol. Persze sokan hűek maradtak hozzám. Meghívják új egyetemeikre, ahogy melbourne-i, ma már az ötvenes éveik körül járó, volt tanítványaim – mai professzorok – is ezt teszik. Az egyetemi szobámban összegyűlt diáktársaságok tagjai találkoznak egymással is, ahányszor csak tudnak, talán egyszer minden évben, hiszen barátok voltak, szerették s biztonnyal ma is szeretik egymást. (Köztük egyesek összeházasodtak.) De a filozófiai emberi közösségek időtartama határolt. Ezt nem csak én – aki mindig mániákusan kereste a szellemi és baráti közösséget – éreztem fájdalmasnak – de ők is. Persze nem minden diákcsoport egyformán.

Minden szobának megvan a maga szelleme. Minden munkahelynek, minden közösségnek is van saját szelleme. A szoba szelleme is úgy alakul, mint minden más „szellem”. Történetekből. Mindabból, ami ebben a szobában megtörtént. Vannak döntő és kevésbé döntő történetek. A döntő történetek a „szoba” egész életére kihatnak.

Ennek a szobának biztosan megvolt a maga szelleme, mielőtt szobámmá választottam. De mikor oda beléptem, szternóztam a korábbi szellemeket.

Beépítettem könyvespolcokat. Eleinte majdnem teljesen üresek voltak. Mind a Melbourne-ből átszállított könyveket, mind a folyóiratokat Feri őrizte egy emelettel felettem lévő saját szobájában. Csak azokat a könyveket tartottam ott, melyeket az óráimon használtam. Feri halála

után népesedett be a polc az ő irodájában őrzött könyveivel.

De ha könyvek nem is nagy számmal, xerox-másolatok igen nagy számmal voltak képviselve. Melbourne-ben szegények voltunk ahhoz, hogy megvásároljuk azokat a könyveket, melyekre szükségünk volt. A könyvek még ráadásul igen sokba kerültek, amíg – már elutazásunk utáni időben – Alan barátunkat nem alkalmazta a Munkás- (Labor-) kormány, s ő nem törölte el a könyvekre kirótt magas adót. Így hát a xerox-másolat áldásaihoz folyamodtunk. Ha kellett egy könyv, akkor lemásoltam.

Egy egész könyvtár sorakozott fel New York-i szobámban xeroxmásolatokból. Soha, egyetlenegyszer sem használtam őket. Nem kellettek többé nekem. Ha könyvre volt szükségem, akkor megvásároltam, vagy egy diákkal kihozattam a New York University könyvtárából. De ott maradtak. Ott maradtak első helyükön tizennyolc éven keresztül. Még akkor is ott voltak, mikor János ezeket a képeket készítette.

Ehhez tudni kell, hogy én vagyok a világ talán leglustább embere. Nem hiába csúfolt apám gyerekkoromban lajhár kisasszonynak. Egész életemben csak azt tettem, amiben gyönyörűségem telt vagy amit tenni kötelességem volt. Semmi mást. Órát egyetlenegy sem mulasztottam. Hiszen ez kötelességem volt, meg szeretek is tanítani. Könyveimet erotikus szenvedéllyel írom. Nem is tudnék e nélkül meglenni. De ezenkívül nem csinállok meg semmit. Halasztgatom a legegyszerűbb műveleteket is, mint amilyen kiszedni az edényt a mosogatógépből vagy levinni a szemetet. Rendet csinálni számomra olyan kihívás, melynek nem nagyon akarok eleget tenni. Gyanús vagyok magamnak akkor is, mikor azt hajtogatom, hogy a lábjegyzet filozófiailag gyanús. Hátha azért utálom a lábjegyzetet, mert lusta vagyok lábjegyzetet írni? Nagymamám szokta mondani, hogy „morgen, morgen nur nicht heute-sagen alle faule Leute”. Hát ilyen vagyok én – lusta ember. A tennivalókat mindig holnapra halasztgatom.

Így történhetett meg, hogy azokat a xerox-másolatokat, melyeket a tengerentúlról hoztam magammal és sohasem használtam, nem dobtam ki. Mert mielőtt kidobom őket, át kellett volna nézнем valamennyit. Amellett minden mozdulat egy mozdulat. Az egyetemi szobám kóros lustaságom más jeleit is őrizte. Így például az egyik szekrényben található három pár cipőt. Ezeket váltócipőként használtam azokban az években,

mikor a január-februárt, a leghidegebb hónapokat New Yorkban töltöttem és az utcán csizmát viseltem. Nos, 1991 óta egyetlen januárt és februárt nem töltöttem többé New Yorkban, mivel a rendszerváltás után Ferivel együtt Pest felé kezdtünk navigálni. Vagy tizenöt esztendeje nincs szükségem a váltócipőkre. De ki nem dobtam őket, mert ehhez mindig lusta voltam. Továbbá itt vannak a szoba fiókjai mélyén tíz évvel ezelőtt megvédett disszertációk vagy MA-dolgozatok – már azokat is elfelejtettem, akik írták őket. Ott vannak, mert ki kellett volna dobni őket, de ehhez a mozdulathoz én lusta voltam, és maradtak. A szobám rendetlen. Minden szobám rendetlen. S ehhez még hozzátartozik a látszólagos ellentmondás, hogy a piszkot nem tűröm, míg a rendetlenségben úgy élek, mint hal a vízben.

A képen látható kiürült polcok azonban másról mesélnek.

Valamit tennem kellett a folyóiratokkal és a könyvekkel. Nem hagyhattam őket csak úgy egyszerűen egy lebontásra ítélt szobában...

A folyóiratokat kidobtam. Mind. Megspóroltam a szelekció fáradságát.

A könyvekből kiválasztottam azokat, melyeket sajnáltam elveszíteni. Ezeket Claire, hivatalosan a titkárnőnk, valóságban mindannyiunk „anyukája”, bedobozolta és Pestre küldte. A többi egyik kedves diákomra, Jonathanra hagytam.

De ezek a mára már régen kiürült polcokról hiányzó könyvek nem voltak emlékek. Nem tartoztak a szoba szelleméhez. Véletlenül voltak ott, s a véletlennek köszönhetően tűntek el onnan.

Az emlékek a történetekben élnek. Egyes történetek nem jelennek meg a falakon, mások igen.

Hadd meséljek el egy történetet, mely nem jelenik meg a falakon, de megalapozta a tanszék szellemét. Ezt a történetet még ma is sokszor szoktuk idősödő kollégáimmal, barátaimmal, emlegetni.

Tanszékvezető koromban, a kezdet kezdetén bekopogott hozzám egy diáklány. Percek alatt kiderült, hogy egy kollégámra akart panaszkodni. Közbevágtam és azt mondtam neki: „Ha valami bajod van X.-szel, beszélj ezt meg X.-szel, és ne gyere hozzám, mert meg sem foglak hallgatni.” Aztán jött egy másik és diáktársára panaszkodott. Ugyanezt a választ kapta. Majd egy harmadik arról akart meggyőzni, hogy mennyivel jobbak az én óráim egy másik kollégám óráinál. Őt sem akartam végighallgatni. S akkori két kollégám ugyanezt tette. S íme,

csoda történt. A miénk lett az egyetlen tanszék az egyetemünkön, ahol sosem volt belvillongás, ahol nem voltak klikkek és senki sem mártott be senki mást. S ez a csoda öröklődött is. Az öröklődés talán nem is volt annyira csodálatos. Valahányszor el kellett döntenünk, hogy kit vegyünk fel magunk közé, a képességek és teljesítmények megítélése mellett, vagy azon felül, mozgósítottuk morális emberismeretünket is. Megbeszéljük, hogy vajon rendes ember-e, vajon nem irigy, féltékeny vagy intrikus fajtából származik-e? S ez a „szelekció” működött húsz esztendőn keresztül és működik egészen a mai napig. Szerintem egyszer tévedtünk, Dick barátom azonban arra esküszik, hogy egyszer sem. Ahogy a rossz ragályos, talán a jó is az. Mert a mi szellemünk átragadt a diákokéra is. Nem panaszkodtak egymásra, nem fúrták egymást, s legalább tettették, hogy örülnek a másik sikerének. Persze mind emberek vagyunk, s így vannak közöttünk irigy és féltékeny természetűek is. De nem szabad, nem lehet úgy viselkedni, hogy az ember gyengéje nyilvánvaló, észrevehető legyen. Ezért éreztem magamat olyan jól a kollégáim között, különösen addig, amíg kevesen voltunk. S ezért is nehéz otthagyni őket.

Azt mondtam, „otthagyni őket”. De közülük hárman előbb minket hagytak ott.

A két fénykép háttérében látható a halottak fala.

Amikor a szobába költöztem tizennyolc évvel ezelőtt, még nem sejtettem, hogy az a fal, amely előtt az íróasztalom áll, valamikor, nem is olyan sokára, a halottak falává válik.

Egy plakátot ragasztottam fel erre a falra, egy kedves halottam arcképével. Ez – a fényképen is jól látható. A Lukács-plakát már a Szent István parki lakásunk egyik szobájának falát is díszítette. Röviddel Lukács halála után, 1972-ben szereztem a plakátot és akasztottam az egyik szoba falára. Magunkkal vittük Ferivel Melbourne-be, ahol szintén házunk egy falára került. Onnan hoztuk New Yorkba, ahol kisajátítottam. Az első lakásainkban amúgy is alig volt fal, így került az egyetemi szobámba. Egészen az utolsó percig...

Mindent eltávolítottam vagy eltávolíttattam az egyetemi szobámból, kivéve a képeket a halottak falán. Úgy hagytam őket, abban a sorrendben, ahogy Önök most látják. Nem tudom, mi lett a képekkel. Nem kérdeztem meg senkitől, még Claire-től és Jonathantól sem. Mert úgy akartam mindig látni, ahogy Önök ma lát-

ják. Vagy úgyabbul, mert az én szemem mindet egyszerre fogta be.

Nem kell János fotójára nézmem, hogy valamit mondjak minden képről.

Nem merem azt mondani, hogy jobbról balra haladok vagy fordítva, mert mindig fejemben cseng Feri gúnyos, de találó megjegyzése: „Ági, te nem tudod megkülönböztetni a balt a jobbtól, és nemcsak a politikában”. Tehát inkább azt mondom, hogy a félig üres könyvespolctól haladok a képen nem látható ajtó felé.

Az első kép Hannah Arendt egy igen fiatalkori portréja.

A halottak falán Arendt az egyetlen, akit nem ismertem, s így halála nem érintett, nem is érintetett. Utolsóként is került a halottak falára. Egyetemünk tele van Arendt-képekkel, hiszen egyik leghíresebb tanárunk volt. De szerintem ezek nem jó képek. Arendtnek az volt a szokása, hogy pózba vágta magát a fényképezőgép lencséje előtt. A tévéinterjúk kora előtt élt és nem szokta meg a kamerák folytonos csattanását sem. Egyszer véletlenül egy német kiadó brosúrájában megláttam ezt a fiatalkori képét. Arendt itt nem affektál, természetes és gyönyörű. Azonnal készítettem egy másolatot a képből Dick számára, aki jól ismerte és szerette Arendtet annak idején, fiatal korában. Egynéhány hónap múlva, születésnapomra ő lepett meg azzal, hogy kinyitva, bekeretezve nekem ajándékozta ugyanezt a képet. Így került – utógondolatként – a halottak falára.

A halottak sora (a könyvespolctól kezdve): Hannah Arendt, Cornelius Castoriadis, Reiner Schurmann, Fehér Ferenc, Lukács György, Jacques Derrida. Ez egyszer nem tudom másként szólítani őket, mint életükben. Úgy, ahogy aláírták a leveleiket, vagy ahogy a telefonon jelentkeztek. Azaz Cornelius, Reiner, Feri, Jacques. Lukácsot életében többnyire Lukács elvtársnak szólítottuk, egymás között, s halála után mindig Gyuri bácsinak.

Cornelius személyiség volt. Mikor megjelent, akkor nagyon is jelen volt. Ahogy Párizsban, úgy Budapesten, New Yorkban vagy Mexico Cityben is. Azok közé az emberek közé tartozott, akik a gondolatban és az eszmében élnek. Nem volt sem érzélgős, sem meleg. Elméleti és politikai beszélgetéseiben volt elemében, s igen ritkán beszélt önmagáról. Furcsa vegyülete (nem keveréke!) volt a régi és a modern görögnek. Filozófiai gondolkodásában és politikai elkötelezettségében régi athéni polgárnak érezte magát, de úgy

zongorázott görög népdalokat – alkohol hatása alatt –, s úgy is táncolt, mint egy mai vagy inkább tegnapelőtti görög halászflegény.

Tudott szeretni és voltak nagy ellenszenvei is, de főképpen „elméletileg”. Lacant például szívből utálta. A New York-i ifjú freudistákat pedig különösen szerette, mert úgy érezte, hogy sikerül őket megmenteni Lacan befolyásától. Férfiakkal szívesebben beszélgetett, mint nőkkel. Volt benne valami a macsóból...

Valahányszor New Yorkban tartózkodott, megfordult ebben a szobában. Megtöltötte azt természetével és hangjával is. De nem maradt sokáig, mert – hozzám hasonlóan – mindig sietett. Különböznél úgy éreztem, sokban hasonlít hozzám. Én is zárkózott ember vagyok, akárcsak ő. Én is szeretem a beszélgetéseket, főleg olyanokkal, akik nem egészen közeli barátaim, lehetőleg elméleti és politikai szinten tartani. Magam is azok közé tartozom, akik szívesen isznak, táncolnak, mulatnak, de mindig meg akarják tartani a három lépés távolságot.

Cornelius csak kétszer nyílt meg előttem, s mindkétszer egzisztenciális kérdésekről volt szó. Halálról és vallásról. A halálról ő kezdett el beszélni. „Mi görögök”, mondta, „mindig halálközelségben élünk, testvéri viszonyban vagyunk a halállal.” Csodálkoztam akkor, hogy miért olyan ellenséges Heideggerhez való viszonya. Ezt sosem kérdeztem meg tőle. De valami mást megkérdeztem. Irritált, amikor a vallásról megvetően beszélt. Tudom, hogy vannak olyanok, akiknek – mint Max Weber magáról mondta – egyszerűen nincs vallási hallásuk, de Cornelius szájából furcsának hangzott minden, ami primitív. Így tehát azt tettem, amit nem szoktam tenni, nekiszegeztem a kérdést, hogy miért olyan ellenséges a vallással szemben. S hogy én ezt nem értem, mert semmiképpen sem következik a képzelet teremtő erejéről megfogalmazott gondolataiból... Nevetett. Különböznél is, mint minden nagy természetű ember, szeretett nevetni. „Ennek semmi köze a filozófiámhoz”, mondta. „De ha te töltötted volna gyerekkorodat egy bigott görögkeleti ortodox családban, akkor ugyanúgy megutáltad volna a vallást egy életre, ahogyan én.” Halála előtt egy fél esztendővel még találkoztam vele Amerikában, de nem New Yorkban. Ha jól emlékszem, Misu (Vajda) is ott volt. Remek előadást tartott Antigónéről. De fáradt volt. Nem maradt fenn este velünk inni, korán lefeküdt. Ekkor láttam utoljára.

Reiner volt a fal halottai között az első halott.

Előbb hallottam róla, mintsem megismertem. Albrecht Wellmer barátom, aki akkor profeszszor volt a New Schoolban, azt írta nekem, hogy Reiner az ellenségem; semmiképpen nem akarja, hogy a tanszékére kerüljek, általában nem barátja a Budapesti Iskolának. Engem ez akkor cseppet sem érdekelt, amúgy sem akartam eljönni Ausztráliából.

Amikor 1984-ben Madisonban tanítottam Szelényi Iván iniciatívájára, meghívtak a New Schoolba egy előadást tartani. Az akkoriban készült, de még ki nem adott *Igazságosságról* szóló könyvemből olvastam fel egy rövidített fejezetet. Fogalmam sem volt arról, hogy ez egy úgynevezett „job talk” volt, azaz: hogy állást akarnak nekem felkínálni. Másnap Reiner meghívott valami kávézószerszűségbe beszélgetni. Én akkor még ott tartottam, hogy ez az ember engem utál, s nem érdekelt, mit gondol rólam. Különbösen sem akartam egész életemben másnak imponálni, mint apámnak és Gyuri bácsinak. Fiúknak sem. Miért akartam volna imponálni Reinernek, aki utált? Nem akartam.

De ha valamiről beszélgetünk, akkor valamiről kell beszélgetnünk. Én választottam a témát, azaz a téma választott engem. Nemrég halt meg Michel Foucault, akit szerettem, s akiről beszélni akartam. Mert az ember szeret azokról beszélni, akiket szeret vagy szeretett. Egyszerűen folytattam az önmagammal mindaddig folytatott magánbeszélgetésemet. Nem tudtam, hogy Reiner homoszexuális. Honnan is tudtam volna?

Azt mondtam Reinernek, hogy Foucault halála mégiscsak a legszebb halál volt, ami nekünk manapság kijuthat. Szerelmi halál. Hogy ezért valahogyan irigylésre méltó.

Mióta először hallottam, láttam a *Trisztán és Izoldát*, mindig vonzott a szerelmi halál nagyszerű, felemelő volta. Nem hallottam akkor még Erószról és Thanatoszról, de úgy éreztem, hogy a szerelmi halál az a halál, amelynek – a hősi halál mellett – egyedül van értelme. Romantikus csitri voltam, s talán kissé az is maradtam.

A szerelmi halálról ma már lekéstem. Már akkor is valószínűleg lekéstem, mikor Reinernek beszéltem róla. Reiner kellő józansággal azt válaszolta, hogy az, ami San Francisco fürdőiben történik, nem szerelem. Mire én megkérdeztem: „Miért? Te tudod, hogy mi a szerelem?” Erre elhallgatott. Én is elhallgattam volna, ha valaki ezt kérdezte volna tőlem.

Hányszor jutott eszembe ez a beszélgetés, amikor naponta jártam a York avenue egyik

kórházába, ahol Reiner AIDS-ben haldoklott! Csak nekünk (Ferivel) és egy másik házaspárnak engedte meg, hogy látogassuk, senki másnak. Almakompótot főztem neki, mert ezt kívánta. Megmostam a kezemet, mert kötelező volt, mielőtt hozzá beléptem, megcsókoltam, de nem kérdeztem meg, hogy hogy van. Csak azt, hogy mit csinál, mit olvas. Biztattam, hogy tartson ki. Megvolt Ferivel a repülőjegyünk Pestre, muszáj volt elutaznunk. Mindennap hívtam Pestről a kórházban, volt közvetlen telefonvonal (mindenkinek van), biztattam, hogy tartson ki, a mi kedvünkért, legalább szeptemberig. A hangja gyenge volt. Aztán, egy hét múlva, nem válaszolt a telefon.

Már kórházból ki- és bejárt, de Reiner az utolsó percig tanított, kötelességet teljesített s azt tette, amit tenni szeretett. Kurzusát, Heidegger *Lét és Időjéről*, már másnak kellett befejeznie.

Hogy miért Heideggert választotta utolsó kurzusának Reiner (ő tudta, hogy ez az utolsó), annak is van története. Reiner katolikus pap volt, amikor beleszeretett Heidegger filozófiájába. Leveleket írt neki. Válaszleveleiben Heidegger „tiszteletes Úrnak” szólította.

Később, kiugrása után, Reiner írta Heideggerről az első korszerű és máig is újító könyvet.

Mindig maradt Reinerben valami a papból, elsősorban a látszólagos merevsége. De az volt a furcsa, hogy bár merevnek és hidegnek tűnt, ha ledobta védőpáncélzatát, akkor közvetlenné vált és ki tudta mutatni barátságát. Tudott látványosan haragudni, lehetett vele veszekedni. Érzékeny volt, de becsülettel látta be, ha tévedett. Ezt barátságunk idején háromszor is megtette. Kevesen képesek erre. Egyszer azt mondta, hogy ismeri saját gyanakvó természetét. „Képzeld”, mondta, „egyszer beszállítottak a kórházba vakbéloperációra, s mikor felébredtem, megkérdeztem az orvost, hogy vajon tényleg kivette-e. Én már ilyen gyanakvó természet vagyok.”

De hadd menjek vissza az időben. Miért nem engedett magához a kórházba Reiner senkit rajtunk és egy másik házaspáron kívül?

Egyetlen kép volt a haldokló Reiner kórházi asztalán. Louis képe. Louis, Reiner barátja, szerelme, aki egy évvel korábban halt meg AIDS-ben.

És mi, Feri meg én, nagyon szeretjük Louist.

Louis festő volt, még hozzá remek festő. Az akkoriban éppen „divatjamúlt” absztrakt irányzathoz tartozott. Színkompozíciói mellbe vágták az embert, hosszú ideig tudtunk állni csodálkoz-

va és elragadtatva vásznai előtt. Feri a Louis egyik képéről készített kinagyított fotót mindvégig íróasztalán tartotta, hogy folyton a szeme előtt legyen. Minden kiállítására elmentünk. Az utolsó kiállításán toloszékben ülve fogadta a gratulációkat. Észrevettük, hogy festészete egy szempontból megváltozott. Vásznai sokkal nagyobbak voltak, mint korábban és mintha eltűnt volna belőlük a játékoság szelleme. Láttam, hogy Feri elsápadt. Félrevontam és megkérdeztem, mi baja. „Nem látod?“, kérdezte, „nincs szemed?, Louis haldoklik.” Úgy reagáltam erre, ahogy szoktam, nagy ívben elkerülve az igazságot, a bizonyosságot. „Lehet, hogy jobban lesz, vannak már orvosságok, nézd milyen vidám.” Feri erre: „javíthatatlan vagy”. Igaza volt.

De megint előreszaladtam.

Mi mindig házaspárként, kettesben hívtuk meg őket. Ők is minket. Így szerettük meg Louist. Louis melegszívű ember volt, nyílt, közvetlen, mindenben Reiner ellentéte. És szép, nagyon szép férfi. Sármjához tartozott, hogy francia akcentussal beszélte az angolt. És hogy remekül főzött. Ha hozzájuk mentünk, mindig különleges francia ételeket készített nekünk. Mi ezt hasonlóval sosem tudtuk viszonzni. Amíg élt, mindketten, Feri meg én is, jobban szerettük Louist, mint Reinert.

Ezért voltunk mi az egyedüliek – egy másik házaspárral együtt –, akik látogathattuk Reinert a kórházban. Csak az lehetett mellette haláláig, aki szerette Louist és akit Louis szeretett. Szerelmi halál? Talán...

A következő kép Feri fényképe.

Feri majdnem minden fényképén komoly, merengő, gondolkozó, szigorú. Azt az egyetlen képet választottam, melyen nevet. Szeretett nevetni. Igaz, egyre kevesebbet. Egyre melankolikusabbá vált, mai kifejezéssel depresszióssá. Abban az időben ez a kifejezés még nem jött divatba. A nevető Feri leginkább a hatvanas évek Ferijét idézte meg, azt a Ferit, akit megszerettem.

Feri ennek a szobának állandó látogatója volt. Majdnem minden órákői szünetben meglátogattott. Néha leveleket íratott alá velem, melyeket a nevemben írt, de többnyire csak beszélgetni jött vagy éppen semmiért. Furcsa módon én sosem mentem fel a másodikra, az ő irodájába.

Feri a korai években teljes lelkesedéssel dobta be magát az egyetemi ügyekbe. Az elnökkel reggelizett, az egyetemet támogató gazdag emberekkel és politikusokkal vacsorázott. A *college*

újraszervezésével volt állandóan elfoglalva. Velem szemben ő a *college*-ben is tanított. (A *college* megfelel a bolognai rendszer szabad bölcsészetének, de nem három-, hanem négyéves. A mi egyetemünkön annak idején csak posztgraduális oktatás folyt. Ez mára megváltozott.) Míg én egy diákcsoporttal tartottam a szellemi kapcsolatot, Feri az egyes diákokkal való beszélgetést kedvelte. Ő szeretett „lelki életet” is élni diákjaival, amitől én mindig erősen viszolyogtam. Ezek közül a diákok közül egyesek mindmáig hálásak ezért neki. Nem csak az én szobám falán van kiakasztva a képe.

Az egyik eset már csak azért is belém rögződött, mert főszereplője, egy akkor még fiatal Charlie, legújabb könyvében Ferinek is köszönetet mond.

Feri nagyra tartotta Charlie-t, külön foglalkozott vele. Charlie a *college* elvégzése után hozzánk került, s be is iratkozott a Hegel jogbölcseletét elemző szemináriumomba. Mikor ezt megtudta, Feri közölte velem, vagy inkább megparancsolta nekem, hogy Charlie-tól semmiféle írásos anyagot nem kérhetek, mert ő zseniális ugyan, de írásképtelen. Próbáltam megmagyarázni Ferinek, hogy lehetetlent kér, mert mindkinek kell egy szemináriumi dolgozatot írnia, nem tudok kivételt tenni. De Feri ragaszkodott ahhoz, hogy ebben az esetben kivételt kell tennem, mert Charlie, ismételte, zseniális. Bajban voltam. Ismertem még Pestről azokat a „zseniket”, akikből mindig ömlött a szó, de sohasem írtak egy sort sem, végig sem gondoltak semmit, s ígéretes „zsenikből” öreg fecsegőkké váltak. Ez volt az a típus, amit magunk között Luxor kávéházi embernek nevezünk. (Bocsánatot kérek a régi Luxor kávéház társaságától!) Nem akartam az úgynevezett Luxor kávéházat átplántálni New York Citybe. Ugyanakkor félttem is Feritől, félttem, hogy számon fogja kérni rajtam Charlie-t. Szót fogadtam tehát. Charlie-nak nem kellett szemináriumi dolgozatot írnia, hanem helyette szóban számolt be. A szeminárium tagjai rendes gyerekek voltak, megértették. S mit tesz isten? Az akkori szeminárium minden résztvevője közül mára tudtommal Charlie írta a legtöbb (és jó) könyvet. Nem mondom, hogy Ferinek mindig ilyen jól működött az emberismerete, de ez az egy eset is megérte.

Ennyit a képről. Feriről még sokszor lesz szó.

Feri mosolygós képe után Gyuri bácsi következik. De neki ehhez a szobához már nem volt semmi köze.

Az utolsó képen Jacques. Nemcsak a képe az utolsó – vagy az első, attól függően, hogy a fal-tól vagy az ajtótól számítjuk, de a szoba halottai közül ő az utolsó. Több halottja ennek a szobának már nem lesz, mivel ez a szoba sem lesz. Itt, pesti lakásomban is ki van téve Gyuri bácsi, Cornelius, Feri és Jacques képe, de sem Arendté, sem Reineré. Mert ők ketten, elsősorban Reiner, nagyon és csakis a New York-i énemhez tartoznak.

Derridát minden filozófus ismeri, Jacques-ot sokkal kevesebben. De nem olyan kevesen, mint gondolnánk. Mert szemben Corneliuszal, aki mindig és mindenkivel elméletről és politikáról beszélt, aki freudista létére sosem mutatta meg önmagát, s szemben Reinerrel, aki hideg volt és tartózkodó egészen addig a pillanatig, míg az emberrel szembeni gyanakvása el nem oszlott – s ez soká tartott – Jacques közvetlen volt és kedves, meleg és barátos. Cornelius ugyanúgy viselkedett vacsora közben, mint előadásai alatt. Ugyanúgy vitatkozott szenvedélyesen egy ügyről, egy téziszről, egy gondolatról. Jacques olyan volt, mint Baudelaire albatrosza, mint a költő: míg az előadását tartotta, addig szárnyalt. Addig nem létezett számára a körülötte lévő világ, csak az a médium, melyben repült. A vacsoraasztal körül azonban nem lehetett vele ezekről „a dolgokról” beszélni. Társaságban sosem teoretizált, mintha hirtelen átváltozott volna egy egészen más emberré. S valóban egy más emberré változott. Amíg szárnyalt, magabiztos volt és befolyásolhatatlan, a társaságban azonban igen érzékeny, könnyen megbántódó. Sebeket hordozott, neheze élt felejteni. Amikor szárnyalt, akkor elégséges volt önmagának, szinte légüres tér vette körül – mikor elengedte magát, nyilvánvalóvá vált a soha ki nem elégtett szeretetisége. Cornelius füttyült a személyes szeretetre, az emberek szeressék az eszméjét, nem őt. Lehet, hogy nem is tudott igazán szeretni. Jacques nagyon akarta, hogy ne a művét vagy ne csak a művét, hanem őt magát önmagáért szeressék. Filozófiájában nem befolyásolta senki, de mikor szeretetről volt szó, könnyen befolyásolható lett.

Ebben a szobában történt. Jacques akkor érkezett meg, de előadása vagy inkább szemináriuma előtt még beugrott hozzám. El akarta nekem mondani, hogy milyen nagy és felemelő dolog történt vele. Kínában volt körúton, de onnan Frankfurtba ment és egy közös szemináriumot tartott Habermasszal. Mikor ideáig ért

az elbeszélésben, már ragyogott a szeme. Jacques megtiszteltetésnek érezte, hogy Habermas a közösen tartott szemináriummal őt elismerte. Miért volt olyan nagy öröm Jacques számára, hogy Habermas végre elismerte? De Jacques folytatta a történetet. A közönség politikai kérdéseket tett fel neki, mire ő elmondta, hogy milyen rémesnek tartja az amerikai politikát, hogy az mennyire fenyegeti a világbékét. Erre, mondja Jacques, képzeljem, hatalmas tapsot kapott. Emlékszem, egymás mellett ültünk azon a kopott díványféleségen, amelyet nem biztos, hogy látnak a képen, mert a másik fal mellett állt. Végighallgattam, majd megszólaltam: „És ezt, Jacques, nagyon rosszul tette. Minek hízeleg a német nacionalistáknak, miért beszél Habermas szája íze szerint?” Mire ő „Gondolja, hogy ezt rosszul tettem?” „Igen ezt gondolom.” Jacques határozottan meg volt szeppeven. Elismerést várt, de mást kapott. De nem volt megbántva. Mikor Rorty azt írta, hogy Derrida filozófiája magánfilozófia, akkor nagyon meg volt sértve. De nem amikor valaki politikai kijelentéseit vonta kétségbe. Mert ezen a szinten Jacques-ot nem érdekelte igazán a politika. Francia lévén úgy gondolta, kell, hogy érdekelje, de napi politikai nézeteiben másokhoz alkalmazkodott. Ami a politikában fontos volt számára, az igazságosság, a halálbüntetés, a megbocsátás, a demokrácia jövője, mindaz, ami tolla nyomán mindig filozófiává változott. Az Írás volt és nem beszéd. A politika, a napi politika pedig beszéd volt, nem Írás.

Nem volt igazán fontos maga a „nézet”, de fontos volt, hogy szeressék. Én szerettem.

Hadd idézzem utolsó levelét: „Je vous dis donc a bientôt, chère Agnes. Permettez moi de profiter de cette occasion pour vous dire combien nos rencontres, votre présence a mon séminaire et même nos discussions m’ont été précieuses. J’en garde un souvenir vivant et reconnaissant. With love Jacques.” Én sosem tudnám magamat így, ilyen találóan és – halálra ítélve – ilyen elegánsan kifejezni.

A halottak fala előtt áll az íróasztalom. Ez volt az íróasztalom attól kezdve, hogy ide költöztem. De mindannak, amit az íróasztalon látnak, megvan a saját története. S az ő történetük az enyém is.

Az elegáns, karcsú számítógép csak két esztendeje áll az íróasztalon. Két elődje kövér volt, döcögő és ormótlan. Az egyetem spórolt a számítógépeken, lehetőleg kioregedett típusokkal

vagy használt gépekkel látta el tanári karát. Szobámba költözésem idején azonban még írógép foglalta el a díszhelyet. Még hozzá „mechanikus” írógép, mert sosem tudtam rászokni az elektronikus fajtára. Otthon ekkor már volt számítógépünk, azaz Ferinek volt, míg én otthon is az írógépénél maradtam. Nem azért, mert konzervatív lettem volna (első voltam, aki még Magyarországon, nadrágkosztümben jártam), hanem megint csak lustaságból. Húztam, halasztottam az időpocsékolásnak tartott áttanulást. Pedig akkoriban az a hír járta, hogy a számítógép mindenkit „zszenializál”... Első használói legendákat terjesztettek arról, hogy milyen gyorsan írnak meg rajta vagy vele egy könyvet, s hogy mennyivel jobb, amit írnak – tehát, hogy a számítógép mindenki tehetségét megsokszorozza. Ebből én persze egy szót sem hittem el, de végül rájöttem, hogy nincs más választásom, számítógépen kell írnom. Ha gazdag lennék, akkor lenne más választásom, de hát nem vagyok gazdag és sosem leszek. Mióta ezt beláttam, azóta használom, igaz, kizárólag írógépként és levelezés céljából ezt a mai világot jelentő deszkahegytettest. Eleinte a programok érdekesebbek voltak a maiaknál. Így például a Q+A egyszerűen remek volt! Máig is úgy látom, hogy a Windows hülyéknek való, már amennyit használok belőle.

Évek teltek el a szobámba költözés után, s lassan rászoktam a számítógépre. Igaz, sosem írok rendszeresen rajta, mindig melléütök, amit sosem tettem az írógépen. Márkus Gyuri barátom egyszer megjegyezte, hogy „olvashatatlan a gépirásod”. Igyekszem olvashatóvá tenni, s így minden leírt szót háromszor javítok ki, amíg megfelelő formát nem ölt. Naplómát kézzel írom, mert ahhoz nem illik a javítgatás.

Közben beköszöntött egy másik technikai újítás, a faksimile, amit faxnak becéztünk. Ezt az újítást azonnal megkedveltem. Nem volt szükség postára, bélyegre, s egy kézzel írt levelet is rá lehetett bízni. Ahogy küldte az ember, meg is érkezett. Azonnal vettünk magunknak Ferivel ilyen csodagépet. Az egyetemi szobámban azonban sosem volt fax.

Megint évek teltek el. Már közel tíz esztendője éltem ebben az egyetemi irodában, s kezdtek gyűlni a képek a halottak falán, amikor egy kanadai barátom, Jancsi-Johnny egy beszélgetés során „elavultnak” nevezte az alig néhány esztendőes faxot. Nincs szükség többé erre a sok faksznira, mondta. Minek egy külön gép! Leülsz a számítógéped mellé, írsz egy levelet, s

barátod azonnal olvassa is, még hozzá saját számítógépén. Ekkor hallottam először az újszülött e-mailről. De a mi egyetemünkön csak egy évvel később vezették be. Megint új szavakat kellett tanulnom. Ezek között legfontosabb volt a szerver, mert az mindig elromlott.

E-mail nélkül ma már nem lehet élni. De máig sajnálom, hogy elvesztettem a „papírlevelet”. Ahogy maga a „levélírás” is metamorfózison ment keresztül. Kevésbé személyes, kevésbé őszinte, kevésbé megformált.

A változás lassú volt. Egy ideig még együtt élt az e-mail a papírlevéllel. Idéztem az előbb Jacques levelét. Ezt nem lehetett volna e-mailen megírni, ahogy az én hozzá írt leveleimet sem.

Az első két esztendőben nem volt még nagy az e-mail forgalom. Többnyire egyetemi és privát levelezés folyt a számítógépen. Ebben az időben sokat leveleztem Misuval. Mindennap írtunk legalább egy levelet egymásnak. Kétszer járt New Yorkban, konferenciákon, s sokszor látogatott meg ebben a szobában is. A debreceni egyetemi szerverek fenevadakról lettek elnevezve. Az egyiket tigrisnek, a másikat, ha jól emlékszem, dragonnak hívták.

Évről évre változott az e-mail karaktere. Misuval egyre kevesebb levelet váltottunk, s végül a levelezés meg is szűnt. A privát oldalt ma már csak két-három pesti barátom, gyerekeim és a Márkus házaspár képviselték. S ők is egyre lakonikusabbak lettek. A „hivatalos” levelezés viszont lassan elviselhetetlen méreteket öltött. Nem is beszélve a hirdetésekről, kereskedelmi ajánlatokról. Sokszor ajánlanak (nekem) férfi-óvszereket, ecsetelik bizonyos kenőcsök áldásait, olcsó gyógyszert kínálnak, utazásokra csábítanak. Ezeket könnyű azonnal kitörölni. Nem lehet kitörölni, ha egy (általam nem ismert) diák Kínából vagy Argentínából tanácsot kér, meg akarja tudni, hogy ebben vagy abban a könyvben én ezen vagy azon mit is értettem, a bibliográfiára kíváncsi, vagy éppen az én biográfiámat akarja kiegészíteni. Aztán következik naponta vagy húsz meghívás, sajnos el kell olvasnom akkor is, ha ebből tizenkilenc nem érdekel, mert hátha van egy, amely igen. Mi több, a „nem” válasznak is udvariasnak kell lennie. Aztán itt van a Klubháló és társai. Úgysem megyek el, ahová hívnak, megint húsz esetből tizenkilenc esetben. De mégis ott az egy eset, ami talán érdekel, vagy egy barátom ad elő. Most térek csak rá az e-mail „sárga veszedelmére”, a csatolmányokra. Küldenek hosszú kéziratokat, kér-

nek, hogy mondjak véleményt. Ha elolvasom a küldeményt, de nem szeretem, lelkiismeret-furdalásom lesz, ha nem, akkor meg azért lesz. Nostalgiaival gondolok Füst Milán szerencséjére, aki csináltatott egy levelezőlapot több száz példányban a következő szöveggel: „gyönyörű küldeményét köszönöm”, s minden neki címzett írás szerzőjének aláírva küldött belőle egyet.

Mikor már azt hittem, hogy hál' istennek vége a kényszercselekvések korszakának, rám támadt az új kényszercselekvés ördöge. Minden nap, ha esik, ha fúj, el kell olvasnom az e-mailt. Már nemcsak ebben a szobában, hanem pesti szobámban is, ahol ezeket a visszaemlékezéseket írom. Mi több, a két (New York-i és pesti) e-mail folyó összefolyásának köszönhetően naponta ötven és hetven között van a beköszönő e-mailek száma, vasár- és ünnepnap kivételével.

S ami ezután jön vagy jönni fog, arról már az egyetemi szobám nem fog beszélni. Mert a halott dolgok nem beszélnek, kivéve az emlékeztünkben.

A képeken 2006. szeptember 17. Ragyogóan süt a nap, ingujjban is meleg van. New Yorkban az ősz a legszebb évszak. Amikor 1995-ben

megegyeztem az egyetemmel, hogy ezentúl csak egy szemesztert fogok New Yorkban tanítani, míg a másik szemeszterben csak vizsgáztatni jövök, s felkínálták, hogy választhatok, habozás nélkül az őszet választottam.

Az időjárás Amerika keleti partján meglehetősen szeszélyes, annyira, hogy Hannah Arendt egyszer azt mondta, hogy ez a bizonyos keleti part „emberi lakhatásra alkalmatlan”. De mindezt tekintetbe véve az ősz majdnem teljesen megbízható. Október közepéig biztosan marad a nyár, utána minden megtörténhet. Így 2005 október második felében beköszöntött az undorító esős évszak. New Yorkban az eső másként esik, mint Pesten. Nem „eseget”, nem „szemer-kél”, mert ha itt esik, akkor a vizet mindig dézsából öntik. Akkor a földalatti állomásait elönti a víz, az esernyőket kifordítja a szél, az ember az orráig se lát, s öt perc alatt vizes lesz tetőtől talpig. De az is előfordulhat, mint éppen 2006-ban, hogy december közepéig marad a ragyogó idő. Decemberben jöttem Pestre, s addig egyetlenegyszer sem kapcsoltam be a fűtést. Ilyenkor nehéz a hétvégeken otthon órákra készülni. Sétára, kirándulásra vágyysz. A kép egy olyan

ritka pillanatot örökít meg, amikor engedtem a csábításnak.

A Chelsea kikötőben most sétáltam először, s majd még megmondom, hogy miért.

A New York-i őszt Ferivel későn kezdtük „használni”, 1988-ban, akkor, mikor végül New York felső-nyugati városrészébe (Upper West Side) költöztünk. Pedig korábban laktunk már a Central Park déli oldalán, de valahogy, máig sem tudom, miért, a központi park sétányait nem vagy nagyon ritkán használtuk. Talán csak egyszer, amikor Zsuzsa lányoméék három lányunokánkkal húsvétkor meglátogattak. Húsvétkor ugyanis számtalan tojást rejtenek el a Central Parkban, s a gyerekek azzal szórakoznak, hogy felkutatják az eldugott tojásokat. Ez remek szórakozás, főleg ha nem zuhog az eső.

Annak ellenére nem jártunk a Central Parkba sétálni, hogy számomra ez a park tűnt eleinte New York legnagyobb vonzóerejének. Melbourne-ből jöttünk, ahol nagy, bár gondozatlan kertünk volt, fűgefákkal és citromfákkal, s ahol az írószobám ablakából a virágzó cseresznyefára láttam. Nem akartam többé egy többemeletes

lakóház egyik lakásában, „egy „gyufaskatulyában” lakni, ahogy magamban a bérlakást neveztem. Házat akartam, kerttel. Kerestünk is Gyuri fiammal kertes házat. Amit szerettünk volna, az megfizethetetlen volt, s ráadásul földalattival aligha megközelíthető. De Feri már amúgy is letette a lábát. Nem megyünk Manhattanen kívülre, mondta, itt maradunk. Jó, jó, igazad van, gondoltam, de ha már gyufaskatulya, akkor legalább parkra nézzen az ablaka. Lehetőleg a Central Parkra. Ki is néztem néhány vonzó helyet. De a parkra néző lakások is mind megfizethetetlennek biznyultak. Egyik lakásból mentünk így a másikba, míg végül a felső-nyugati oldalon kötöttünk ki. Ha nagyon, ha derékig kihajoltunk lakásunk ablakából, láttuk a Hudson folyót.

A Hudson folyó melletti parton fedeztük fel újra a séta gyönyörűségét.

Igaz, semmi sem pótolhatja a budai kirándulásokat. A budai hegyekben, a Pílisben órákat lehet járni erdőben, mezőn. New Yorkban hasonló gyönyörökhöz autóra van az embernek szüksége.

A Hudson partja New Yorktól északra nagy látvány – ősszel csak úgy vöröslik a falevelektől. Valamikor nagyon vad folyó volt, itt halászták a tökéletes kaviárt. Számos halfajta azóta kipusztult. De a folyó megőrizte méltóságát. Sajnos a Hudson-parti őszt én csak akkor láttam, amikor egy folyó menti *college* meghívására ott előadást tartottam. Szerettem volna kirándulni, de nem lehetett. Nincs autóm, nem is vezetek. Feri ugyan vezetett, de autónk New Yorkban sosem volt. Maradt az ebéd utáni séta.

Mindennap sétáltunk vagy egy óráig, hétvégén hosszabban. Feri különösen szerette a késő őszi színeket, és a parknak azt a részét, ahol a kuttyákat futtatták. A hangulat olyan volt, mint ha egy angol regény lapjain sétáltunk volna.

Miután közös lakásunkból Feri halála után egy kisebbbe költöztem, eszem ágában sem volt egy más vidéken lakást keresni. Új lakásom ablakából régi lakásunk ablakára láttam. Azóta is mindennap sétáltam a Hudson folyó parti parkban. Kicsit a Duna-partra emlékeztet, de nem egészen, a Hudson, legalább New York partjainál szélesebb is meg vadabb is. Szerényebb tengeri hajók s vitorlások szelik át a vizet. A 79. utca tájékán kisebb hajó kikötő van, csó-

nakot, vitorlást bérelni is lehet, s ezenfelül a mólón sétálni. A parton vendéglő, többször hívtam ott meg magamat egy pohár hideg pezsgőre. A sétányon ápolt virágágyak. Ezeket a virágágyakat a környék lakói, önkéntesek ápolják. Ők nevezik el a padokat is azokról a halott szomszédokról, akik éveken keresztül ott szoktak ülni, és segítettek a kert ápolásában. Egyfajta emlékmű ez, melyet a kertbarátok emelnek. Itt, az ugránczó mókusokkal körülvéve, mindig otthon éreztem magamat.

De nem csak a természet, a Hudson folyó partja vonzott éppen ősszel New Yorkba. Hanem, bár furcsán hangzik, a politika is.

Az amerikai választások minden második évben november első keddjére esnek. November első keddjén, előtte és utána is, mindig Amerikában akartam lenni. 1980 óta minden elnökválasztásnál Amerikában tartózkodtam, s egy alkalom kivételével mindig New Yorkban. Azokban az időkben, amikor újságírással is foglalkoztam, írtam is a soros elnökválasztásról. Rendszeresen a *Süddeutsche Zeitung*ba, az *El País*ba, a *Dagens Nyheter*be, s néha máshová is. Utoljára Clinton első megválasztásáról tudósítottam. Azóta nincsenek efféle praktikus moti-

vációim. De mindig gyönyörűséggel szemlélem a demokratikus színjátékot.

Majd egy másik kép kapcsán fogok arról írni, hogy milyen sokáig tartott, amíg egy kicsit megismertem – és megszerettem – Amerikát. S most vissza kell térnem ezekhez a képekhez, a Chelsea kikötőhöz. A képen látható kikötő az utaszállító hajók és magánjachtok kikötője. Kissé messzebb látható a kereskedelmi kikötő. A teherszállítást a kereskedelmi kikötőben bonyolítják le. Ott mindig nagy tömeg nyüzsög. Ott pakolják ki az Európából érkező szállítmány javát és onnan indítják el az amerikai Európába. Illetékteleneket nem engednek a kikötő közelébe, különösen szeptember 11. után nem.

A képen éppen egy magánjacht előtt állok. Igazi luxushajó. Ha az ember leskelődik egy kicsit, láthatja a pazar ebédlőt és a szalont, de persze nincs bepillantása a magánkajütőkbe. A hajók teste olyan szép, hogy beléjük szerethet az ember. Főleg akkor, ha fából készülnek. A hajó esetében is van olyasmi, mint „dizájn”, de mennyire van! Szeretnék egy ilyen szép testű, elegáns hajón repülni. („Repülj hajóm, rajtad a holnap hőse!”) Nem lehetetlen. Nem minden jacht privát. Egyes hajók Dél-Amerikába vagy a

Karib-szigetekre tartanak, mások Észak-Amerika partjain hajóznak Alaszkáig, de még Európa felé is tart egy-egy. Keresik, halásszák az utasokat. Csak pénz kell hozzá, bár csak az európai útra tetemes. Meg idő is kell, mindenüvé sok-sok idő.

Kár, hogy megszoktuk a repülőt. Hajón repülni utazás, repülőn nem az. Nem látunk semmit, nem érezzük, hogy utazunk. Mintha egy közepes vendéglőben töltenénk el azt a kilenc órát, hacsak nem alszunk. A Márkus házaspár 1966-ban még hajón érkezett meg Amerikából Genovába. S még odafelé menet is leszállt a gép Grönlandban. Bódiék még Ausztráliába is hajón mentek. Hat egész hétig tartott. Ma 22 óra alatt érünk oda és útközben már csak egyetlenegyszer szállunk le, nem kétszer, mint az én időmben. Az utazáshoz idő kell. Európában vonaton utazunk, másutt buszon, ha vonat nincsen. Idén az Andok még dzsippel elérhető falujában öszvérkölcsonzésből élnek. Onnan már csak öszvérrel mehetsz tovább. Az lehet az igazi utazás!

Gyerekkoromban vonatokról álmodoztam. Nem mozdonyvezető akartam lenni, mint a fiúk, de utazni, mindig csak utazni akartam. Semmi

sem ért fel a mozdony vonzóerejével, a pályaudvar csábításával. Hacsaknem a hajókikötő. Faltam az útleírásokat. Párizsról, Madagaszkárról, Alexandriáról. Nem volt köztük különbség, mert minden elérhetetlen egyformán elérhetetlen volt. Ekkor jelentettem ki apámnak, hogy világutazó akarok lenni. Apám mosolyogva kérdezte: „és ki fogja ezt neked megfizetni?” Nos, most megfizetik. De nem a West Orient expresszt és nem a hatalmas vitorlásokat. A repülőgépet, ezt a szellemi szárnyakban szűkölködő szárnyast. De azért a varázs megmaradt.

Végül is az a bizonyos manó teljesítette a kívánságomat, ha nem is pontosan úgy, ahogy kívántam. Valószínűleg rosszul kívántam.

Utaztam tengeri hajón a Csendes-óceánon Ferivel a Fidzsi-szigetcsoporthoz. Sütött a nap, gyönyörködtem a vízben és szórakoztattak a szorgalmasan kísérő delfinek. Egy idő múlva azonban enyhén unatkozni kezdtem. De nem sokáig. Kitért egy kisebbfajta tengeri vihar. Leparancsoltak a „dekkról”. Utána már csak a gyomrom forgott, de rettenetesen, amíg végül ki nem kötöttünk. A táj mesebeli volt – *A kék lagúna* című filmből bizonyára jól ismerik, a fürdés mennyei. De azért nem hagyott nyugton a gondolat, hogy ide végtére repülőgépen is eljuthatunk volna.

A képen látható vagy legalább sejthető óceán az Atlanti-óceán.

Mikor kivándoroltunk Magyarországról, 1977 késő őszén, első utunk Dániába vezetett. Még mielőtt megkaptuk volna az „istenvele” útlevelet, mindkettőnket meghívtak Koppenhágába előadást tartani. Azt válaszoltuk, hogy szeretnénk, de nem tudunk jönni. De miután beütötték az úgynevezett „ablakot” (melynek sajátos szerepét a világon senki meg nem értette), telefonáltunk, hogy mégis. Látogatásunk vége felé egy friss barátunk valami érdekeset mondott. Azt ugyanis, hogy tenger nélkül nem tudna élni. Ha nem venné körül tenger, akkor börtönben érezné magát. Ferivel akkor megegyeztünk abban, hogy mi nem azért éreztük Magyarországot börtönnek, mert nincs tengere.

De azért a dolog ennél bonyolultabb.

Hányszor néztem a Balaton északi partjáról a ködben úszó déli partra arra a pillanatra várva, hogy az a másik part teljesen eltűnjön és végül tengernek lássam. Kerestem a végtelen horizont élményét. Elhittem magammal, hogy van nekünk tengerünk, a mi Balatonunk, ez a magyar tenger. Petőfi a rónát is tengernek látta.

Álmodoztam a tengerről, hogyne álmodoztam volna, ha egyszer a hajókról és tengeri utakról álmodoztam. Nemcsak hogy nem volt tévé, de az akkori filmekben is elvétve láttam tengert, s különben az a tenger, amit elképzeltem, szebb volt annál, amit láttam. A tengerpart, mint akkoriban minden, kedvenc verseimre emlékeztetett. „Partra szállottam, bevonom vitorlám” vagy „Tengerpart, alkony, kis hotelszoba / Elment nem látom többé már soha” „Dalol a tenger és dalol a múlt”. Azonosultam, bár nem volt múltam, s azt sem tudtam, hogy lesz-e jövőm.

Attól kezdve, hogy koppenhágai barátunk a tengert nemcsak a szabadság szimbólumának nevezte, hanem a szabadságélmény valóságának, mondom, attól kezdve mindig tenger mellett éltem. Több, mint tenger, az óceán mellett. Azóta sokszor fogott el a végtelenség misztikus élménye, ami egyúttal a szabadság élménye is egyben. De azt is mindig megérezem, ha egy város illatába a só illata vegyül. Minden városnak más az illata. Budapestnek is sajátos az illata. De a tengerparti városok illata egy olyan vegyület, melyben érzi az ember a sót. Melbourne illata más, mint New York illata, de mindkét vegyületben érezni a sót.

Ha nem is az óceán, de a Földközi-tenger partja őrzi egy „hőstettem” emlékét. Egy jachtról a vízbe ugorva kimentettem a tengerből egy szociológust, aki nem vette észre, hogy már nem tud leállni. Önismeretem szempontjából érdekes, hogy erről az esetről inkább bosszús emlékem maradt. Az *El País* közölt róla egy cikket, amelyben azt írta, hogy egy 64 éves filozófus megmentette egy spanyol szociológus életét. Én akkor csak 54 voltam. Mintha tört döftek volna a szívembe. Bevallom, hogy a New York iránt érzett minden szerelmem ellenére közelebb áll hozzám a Csendes-óceán, mint az Atlanti-óceán. Ezt a különbséget valószínűleg nem maga a víz, hanem a növényvilág teszi. Mikor New Yorkból Los Angelesbe vagy akár Vancouverbe utazom, mindig úgy érzem, hogy most az „én óceánomnál” vagyok. De a végtelenség élményében, a misztikus egyesülés élményében, a szabadság élményében nincs különbség a két óceán között, akár az északi, akár a déli féltekén pillantjuk meg. (Csodáltam én az Atlanti-óceánt Braziliában, a déli féltekén is.)

Freud egy levelében azt írja, hogy ő nem tapasztalta meg ezt az „óceáni érzést”, melynek megtapasztalásához valószínűleg nincs is szükség óceánra. Valószínűen bármilyen „végtelen-

ség” élmény megteszi. Bár ki tudja, Freud sosem látott óceánt.

Felemelő látvány az óceán. S én mégis, huszonegy év után, most először sétálok Chelsea személyhajó-kikötőjében, s most először csodálom meg éppen innen, a móló széléről a távolban felsejlő Atlanti-óceánt.

Az én történetem a város története.

Második lakásunkat Ferivel éppen Chelsea-ben béreltük. Még működött bennünk az ausztrál nosztalgia, a természet iránti vágyakozás. Olyan környékre akartunk költözni New Yorkban, amely nem is emlékeztet New Yorkra. A 21. utcánál, a 9. sugárút mentén találtunk egy kis, úgynevezett „városi házat”.

Három emeletén egy-egy lakással, amely megfelelt ízlésünknek. Szemben velünk egy kolostor húzódott, mindenütt fák, és nincsenek felhőkarcolók. Béke. Felébredve az ablakokon keresztül a fák koronájára láttam. Az első emeletet – magyarul a földszintet – egy homoszexuális házaspár lakta, a második emeletre Blondie, a rocksztar költözött, s végül mi foglaltuk el a tetőt. Tetőteraszunk is volt, napozni is lehetett. Innen néztem végig a tűzijátékot az első New York-i július negyedikén. A szobák miniatűr méretűek voltak, alig lehetett megfordulni bennük. Vettünk egy tévét, de fogalmunk sem volt arról, hogy van olyan, mint kábel, nem jött be rendes kép. Így hát esténként mindig olvastam. Mircea Eliade vallástörténetének minden kötetére sor került, pedig akad belőle elég.

Valaha bizonyára egyetlen nagycsalád lakta ezt a házat is, de a lakásarak drágulása és a nagycsaládok felbomlása miatt a ház feldarabolásra ítéltetett. Létezik ma is még egyetlen család lakta három-négy emeletes „townhouse” jobb vidékeken, így például a közép-jobb oldalon (Mid City East Side). Magam is jártam efféle városi házban. A földszinten voltak a fogadószobák, az első emeleten a dolgozószobák, a másodikon a hálószobák, a harmadikon a gyerekszobák, a negyediken pedig a cselédszobák.

De Chelsea nem elegáns vidék. Sosem volt az.

Igaz, lerobbant vidék sem. Chelsea az írók, költők, festők és egyéb mihasznák városrésze volt. Nem a legpatinásabb városrészük, de mégis egy közülük.

Így például a városrész főutcáján, a 23. utcán – amely manapság arról nevezetes, hogy itt haladnak leglassabban az autóbuszok – emelkedik a híres-nevezetes Chelsea hotel. A hotel nem is emlékeztet e műfaj korszerű képviselőire. A hall

tele van aggatva azon hírességek nevével, képeivel és szövegeivel, akik ebben a hotelben éltek. Nem megszálltak, hanem itt éltek. Hónapokig, esetleg évekig. Új városrészem büszkeségének tudatában látogató vendégeimet itt helyeztem el. Nem voltak hálásak érte. A szállót piszkosnak találták, a szolgáltatásokat hiányosnak, a tipikus amerikai reggelit ehetetlennek.

Már régen nem jártam Chelsea-ben, amikor olvastam, hogy a Chelsea hotel is „modernizáltak”, azaz ellátták mindazzal, ami eredetileg nem oda tartozott, de amit a mai vendég mégis elvárhat. Gondolom, hogy régi lakói, már az a kevés, aki belőlük megmaradt, ugyanúgy érzik magukat ma a Chelsea szállóban, mint mi, amikor Budapesten a felújított New York kávéházba lépünk.

Tehát a 9. sugárút mellett laktunk, nem messze a kikötőtől. De sohasem tudtunk sétálni a kikötőben. Nem volt hol.

Már a 11. sugárútig is csak egyszer merészkedtünk. Egy téli estén, 1987-ben, nem nagyon későn, vacsora után (korán vacsoráztunk, mint mindig).

A 10. sugárútig remekül ment minden. Égtek a városi lámpák s az utcasarki vendéglőben emberek ittak és vacsoráztak.

Mentünk tovább. Ahogy a gyerek a sötét szobába lép. Mert sötét az volt. Nem világítottak ugyanis az utcai lámpák, kivéve elvétve egyet.

Raktárok között haladtunk. A raktárházak közül számos félig romokban roskadozott. Ablakok helyett kartonok fedték az épületek vaksi szemeit, vagy még az sem. Az utcák mérhetetlen mocsokban fetrengtek. Bádogdarabokon zenélt a szél. Eleinte egy lelket sem láttunk. Mintha a világ végét ábrázoló katasztrófafilmbe csöppentünk volna. De aztán távoli lépteket hallva megjelent látóköriünkben két tántorgó matróz. Ez nem töltött el minket bizalommal. Akkoriban még rossz volt New Yorkban a közbiztonság, kirándulásunk nem volt éppen szokványos. Néhány másodperccel a matrózféleségek után két hölgy jelent meg látóköriünkben. Mondom, hideg volt, de ezek szinte semmivel sem fedték a testüket. Az egyik, aki közeledett és meg is szólított bennünket, egy rövid fehér, azaz inkább ezüst balettruhaszerűséget viselt, csillámló nem tudom micsodákkal, majdnem meztelennek tűnt. Hirtelen egy világvége katasztrófafilmről egy kissé elavult gengszterfilmbe csöppentünk. A lenge hölgy potenciális üzletfeleket sejtett bennünk. És joggal. Mert különben mi a fenét

keresnénk a 11. sugárúton túlon? Alig értettük, amit mondott, valami hülyeséget válaszoltunk, s kezdtünk visszafelé menekülni, legalább a 10. sugárút vendéglőinek megnyugtató fényeihez. Közben azon morfondíroztam, vajon milyen nyomor vihet lányokat arra, hogy télen táncruhában kóboroljanak az utcán. (Valószínűleg azért morfondíroztam éppen erről, mert én bírom az éhséget, a fáradságot, a hőséget, de a hideget azt nem.)

Miután Chelsea-ből a város közepébe (Mid City) költöztünk, utcasarkunkon számtalan strichelő lányt láttam. De ezek elegánsan öltöztek, télen bundában, nem félmeztelenül, mint szegényebb nővéreik.

1987 augusztus végén (vagy kora szeptemberben) Gyuri fiam megérkezett. Lakásunk ettől kezdve alulméretezettnek bizonyult. Megint nyakunkba vettük a várost, illetve az ingatlanközvetítőket, hogy új bérletet találjunk. Rövidesen el is hagytuk Chelsea-t. Nem sokkal később elköltöztünk innen kedvenc színtársulatunk is, a Pearl színház, aminek kedvéért még olykor vissza-visszajártunk.

Hosszú éveken keresztül semmit sem tudtam Chelsea-ről. Miután nem laktam többé ott, nem is tettem be a lábamat sem arra a környékre.

New York ugyanis nem egy város. Nem is beszélve Queensről vagy Brooklynról, maga Manhattan sem az. New York ugyanis számtalan város összessége. Az ember a maga városrészeiben lakik, mindenki a magáéban. Ezt ismeri, ott van otthon. Másutt alapjában idegen. Alig New Yorkba érkezésem után megkérdeztem egy kollégát Chelsea felől. Furcsán nézett rám, majd így válaszolt „Én a West Village-ben élek, azt ismerem. Na meg az onnan a repülőterre vezető utat.” Akkor azt hittem, hogy egy smokkal van dolgom, de rájöttem, hogy szájából az igazság szólt. Amikor az egyik városrészből a másikba költözünk, egy új várost kell megszoznunk. A betegbiztosító listájáról például azonnal választunk egy másik orvost, új lakásunkhoz közel rendelő házi orvost. Kedves öreg dokim volt Chelsea-ben, de a Mid Cityben egy újat kerestem, s végül az Upper West Side-ra költözve megint egy másikat. Választunk új üzleteket, tisztítót, könyvesboltokat, fodrászt, s ami a legfontosabb, új közlekedési eszközöket és új sétahelyeket. S ez nem formalitás. Ettől kezdve ott élünk, és csak ott. Kezdenek az emberek megismerni az utcán, az utcai könyvtárak régi barátoként üdvözölnék, a gyümölcsárak jobb

szőlőt kínálnak. A házak ismerőssé válnak. Egyszer egy társaságban például be akartam valakinek mutatkozni (történetesen egy pszichológusnak), mire ő: „Jól ismerjük egymást. Mindketten a Broadwayn szoktunk vasárnap délben a 96. és 79. utca között sétálni.” S persze hogy emlékeztem rá.

Mondanom sem kell, hogy minden városrészenek megvan a saját „etnikai”, társadalmi és politikai hagyománya. A felső-nyugati oldal, mint beköltözésünk után megtudtuk, egész Amerika legliberálisabb választóköre. A Republikánus párt itt sosem folytat kampányt, kivéve a polgármester-választáskor. Hogy miért olyan erősek a hagyományok? Mert a beköltözésre aspiráló lakó előbb a lakóbizottság elé kerül, ahol a régi lakók eldöntik, be akarják-e fogadni az új bérlőt vagy sem. Biztosan ismerik a *Zöldkártya* című vígjátékot, amely azzal kezdődik, hogy egy fiatal nőnek megtetszik egy lakás, de azt nem hajlandók hajadonnak kiadni. Ezért névházasságot köt egy bevándorlóval, akinek viszont zöldkártyára van szüksége. A többit elgondolhatják, különösen, mivel Depardieu játssza azt a bizonyos férfit. Csak a faji diszkrimináció tiltott.

Mikor néha manapság a Mid City keleti oldalára vezet az utam, így például a magyar konzulátus egy rendezvényére, egy idegen városban érzem magam.

Hogy ne szaporítsam a szót: majdnem tíz esztendeig a lábamat sem tettem be Chelsea-be.

Egészen addig, amíg egyszer el nem panasztam egyik diákomnak, Robert Geronek, hogy csalódtam a Sohónak becézett városrészben. Valamikor többször jártunk oda Ferivel szombatonként galérialátogatásra, mert mindig lehetett valami szépet és érdekeset látni, kóstolót a kortárs művészetből. Louis festményeit is itt állították ki. Múlt szombaton megint a Sohóban jártam, panaszkodtam Robertnek, de alig maradt néhány nézésre érdemes művészi galéria. Helyüket elegáns és kevésbé elegáns ruhaüzletek foglalták el, na meg vendéglők és kávéházak, mindez a fiatal nemzedék számára...

Robert felvilágosított, hogy elmaradtam a kortól... A Soho egyre drágább lett, s így a galériák Chelsea-be költöztek. Jöjjenek el velem jövő héten, s ő majd elvezet ezekben a galériákba. Korábbi emlékeim ugyan nem sok jót ígértek, de semmin nem csodálkozom. Különösen nem New Yorkban.

Azóta rendszeresen, kéthavonként egyszer meglátogatom a galériákat Chelsea-ben. Mert a

Soho valóban ide költözött. Galéria nyílt galéria hátán. Itt van ma a legnépszerűbb kortárs művészet múzeuma is. Vendéglőkbe is beülhet az ember, jó időben ki is ülhet. Díszbe a városrésznek a kínai teaház, ahová egy kolléganőm, a tea szerelmese hívott meg egyszer-másszor, bár többnyire sikertelenül, mert mindig tele van.

Roberttel idelátogatni máskor is különleges élmény volt.

Ő ugyanis nemcsak PhD-diák volt akkoriban, hanem ismert művész, aki már a Velencei Biennálén is kiállított. Los Angelesből jött New Yorkba. Szerinte egy amerikai művésznek csak ebben a két városban van jelene és ezzel jövője. Sok kiállítót személyesen ismert, és nagy esztétikai érzékenységet fejlesztett ki magában mindahhoz, ami a művészetekben ma történik. Nem azt mondom, hogy a kortárs művészetet vele és általa ismertem meg. Manapság még a leghagyományosabb múzeumok is állítanak ki kortárs műveket. Bill Violat például először a Metropolitan múzeumban, majd a Guggenheim múzeumban szerettem meg. De más egy alkotó művész szemével is kiegészíteni a magunk túlságosan is filozófiai tekintetét.

Miután nem emlékszem pontosan a dátumokra, a naplómra kell hívnom segítségül. Különböző naplókban lejegyzek – kézírással – minden kiállításlátogatást, minden múzeumlátogatást, minden opera-, koncert-, színház- és egyéb látogatást, benyomásaimmal, reflexióimmal együtt.

Másodszor, de nem utoljára 2003. október 11-én látogattuk meg Roberttel a Chelsea-galériákat. Ekkor is követtük a szokásos koreográfiánkat. Azokat a kiállításokat néztük csak meg, melyeket Robert kiválasztott, sosem többet négyenél, mert szerinte többet nem lehet befogadni. (Mikor egyedül mentem, nem tartottam magamat ehhez az előíráshoz.) Galerialátogatás után pedig leültünk, a napsütésben, egy pohár hideg fehérborra. Nos, ugyanez zajlott 2003 októberében is. Akkor történetesen, mint naplóból kiderül, öt kiállítást néztünk meg. Egyikről azt jegyeztem meg, hogy „nagyon gyatra”, egy másikról „mindenféle rajz, kissé örült, Robert barátja L.A.-ból”. Két művészt azonban remeknek ítélt. Az egyik Serra volt. „Hajószerű építményeket, nagy struktúrákat” állított ki. Itt láttam confirmálva nem az építészet, hanem a szobrászat oldaláról e két művészet szerves összekapcsolódását. Megjegyeztem, hogy ez az összeolvadás, ami a reneszánszban magától értetődő volt, a későbbi századokban

teljesen „kiment a divatból”, s többek között az olyan művészek, mint Serra „hozták vissza”. Megemlítem a naplómban Jason Rhoadest is: „fények, építmények, sztorik, állatok, komplikált. Minden felfogható, de az egész át nem látható. Fenséges.”

Három esztendővel később megígértem Jánosnak, hogy elviszem mostanra már régi ismerőseimhez, a Chelsea-galériákhoz. Vasárnap volt. De mit tesz isten? A korábbi évek gyakorlatától eltérően minden galéria zárva volt...

Mit lehet ilyenkor csinálni, főleg ha süt a nap és gyenge a szél? Sétálni. Meg lehet próbálni a part felé sétálni.

Széles, kimunkált út vezetett a part felé. Sportpályák tűntek fel, tenispálya, baseballpálya. Majd vendéglők, kávéházak, egy egész nyaralóközpont. Ezt a helyet akkor, mikor itt laktam, meg sem lehetett közelíteni. A sötét reménytelenség beljebb kezdődött, ott, ahol ma a galériák sorakoznak. Lopva arra gondoltam, hogy ma már bizonyára sokkal többbe kerülhet egy lakást bérelni régi házunk utolsó emeletén.

Így került sor arra, amire addig sosem gondolhattam, egy zavartalan sétára a nyaralókat és a szabad foglalkozások kedvelőit hívogató Chelsea személykikötőben.

Minden azért mégsem volt teljesen zavartalan.

Szerettünk volna ugyanis meginni egy pohár hideg fehérborot, úgy, ahogy a galériák szomszédságában Roberttel mindig tettük. Ez azonban lehetetlennek bizonyult. A Chelsea hajókikötőben csak annak adnak inni, aki ott is ebédel vagy vacsorázik. Mi azonban nem voltunk éhesek. Egyik vendéglőből és kávéházból mentünk a másikba, mindhiába. Igaz, akkor is rendelhetünk volna valami ennyivalót, ha nem volt rá étvágyunk. De megmakacsoltuk magunkat. Utálom, ha zsarolnak. Nemcsak minket, de mindenkit, aki inni igen, de enni nem akar.

De azért jólesett volna az a hideg bor. S végül az is megadatott nekünk, ha nem is Isten, legalábbis az istenhívők kegyelméből.

A kikötő egyik legtávolibb pontján egy kisfiú barmicvóját ünnepelték. Énekeltek, táncoltak, ettek, ittak. S mint Amerikában a barmicvó ünnepségeken általában, nem volt zárt a rendezvény. Meghívó nélkül is mindenkit szeretettel láttak. Minél többen ünnepelnek, annál jobb. János egy ideig vonakodott, de aztán ő is csatlakozott velem együtt az ünneplőkhöz. Enni ugyan itt sem ettünk, bár tehettük volna, de

többször repetáltunk a jó kóser borból és az azt kísérő mogyoróból. A csatolt kép ezeket a fel-emelő pillanatokot örökítette meg. Ilyenkor az angol „minor blessingről”, azaz „kisebbfajta áldásról” beszél.

Chelsea-nek ezzel másodszor is istenhozzádot mondok. Bár, ki tudja, talán egyszer még találkozunk.

Ezek a képek egészen frissek és nincs is külön New York-i történetük. De írhatnék talán egy történetet róluk a jól ismert dickensi címmel, „A két város”. 1956 ötvenedik évfordulóját New Yorkban örömmel ünnepeltem, miközben rettegve és szégyenkezve hallgattam és olvastam a pesti híreket.

Az évforduló még szeptemberben kezdődött mindkét városban.

Szeptember 17-én csodáltam meg az óceánt, iszogattam bort Chelsea személyhajó-kikötőjében. Utána még sétáltunk Jánossal a belvárosban (Mid City), s ott többek között megnéztük az 56-os plakátot.

Nagyon jól helyezték el, minden sétáló szemét kiszúrta. Mint látják a képről, a fotón egy szov-

jet tank látható, mellette egy fiatalember zászlóval a kezében, s alatta a felirat: „A mi forradalmunk nem játékfilm volt.” Egyszer aztán meglátta a plakátot egy idősebb amerikai hölgy is és odaszólt férjének: „Mondd, nem te vagy az a fiú ott a plakáton?” Ő volt. Ebben a pillanatban találkozott a két város.

Mi majd elgyalogoltunk az Amsterdam sugárút 11.-be, hogy magyar süteményt együnk (Hungarian Pastry Shop). Valóban vonzók voltak a rigójancsik és a rétesek, de hely az nem volt. Húsz év alatt egyszer sem voltam itt, talán ezen a környéken sem, hiszen nem itt laktam. Utána indiai vacsorára hívtam meg Jánost egy vendéglőbe, melyben még sosem jártam. Mint mindig, ha vendég járt nálam, ismerkedtem az ismeretlen New Yorkkal. Hosszú nap volt.

A következő nap, szeptember 18. a szokásos módon kezdődött. De hadd menjek vissza az időben, ha csak egy kicsit is.

Szeptember 14-én néztük meg Jánossal az 56-os fotókiállítást a Soho egy még megmaradt emeleti kiállítási termében, melyhez a *Leica* gépek kiállítása is csatlakozott. Mivel én soha

rendesen nem fényképeztem, csak regisztráltam a hatalmas lelkesedést, amit a Leicák váltottak ki Jánosból. Néztam a képeket Eric Lessing fotókiállításán. Majdnem minden kép valami olyat ábrázolt, amit magam is láttam, átéltem, s amit sosem fogok elfelejteni. Az itt közölt képek inkább személyi kapcsolatokra utalnak. Azokra asszociálnak. Lukács Györgyre, drága öreg tanáromra, akinek majdnem mindent köszönhetek, akivel személyesen és lélekben olyan sokat veszekedtem, s akinek életútját máig sem értem. De valahányszor képét látom, arra gondolok, hogy a jó erkölcshez jó szerencsére is szükség van. Szerencsés voltam, ahogy barátaim is azok voltak, egy jóval későbbi generációban megszületni, s talán ezért sem tettük rá életünket egy hazug ügyre. Még fiatalok voltunk, még sok mindent újramezdhettünk. De abban a pillanatban, amit ez a kép ábrázol, még mindennek utána és mindennek előtte állunk. Abban az áldott pillanatban, amikor mindannyian ugyanarra mondunk „nemet”, és még nem volt időnk megtapasztalni, hogy milyen más ügyekre, célokra fogunk majd „igent” mondani. Ötven-

hatban Lukács miniszter volt Nagy Imre forradalmi kormányában. Ennek a Lukácsnak a képe jó helyen van az 56-os fotókiállításon.

Nagy Imre képe.

Ő volt 1953 óta az én házi szentem. Ifjú korunkban rajongásra vagyunk hajlamosak, én mindenestre ilyen voltam. Nagy Imre júniusi beszéde robbantotta fel bennem hamis illúzióim legerősebb oszlopát, azt a meggyőződést, hogy bár az, ami van, az rossz, de erre vagyunk ítélve, nem lehet másképpen. Hohó, hirtelen felvilágított, hogy lehet másképpen.

1953 nélkül nincsen 1956.

Nagy Imre bizonytalannal nem tudta, hogy mit tesz, de tette, amit tett. Valószínűleg a régi világ nagyjai, egy Rákóczi vagy egy Széchenyi is ehhez hasonlóak lehettek. Senki sem készül bölcsőben mártíriumra.

Életem egyik legszebb korszakát éltem át 1953 júniusától 1956 november negyedikéig. Azt hittem, hogy részt veszek valamiben, hogy alakítok valamit, amit annak idején „történelemnek” nevezünk. Ez is egyik illúziómnak bizonyult. De nem hiábavaló illúzióknak. Nem történelmi

tapasztalatot szereztünk, ilyen valószínűleg nincs is, de politikai tapasztalatot. Ez a kor, s különösen a forradalom volt életem első és legintenzívebb politikai tapasztalata, melynek mindmáig, egészen 2007 őszéig, hasznát veszem.

Még sok és másfajta politikai tapasztalatra is szükségem volt. 1956-ban leckét kaptam ugyan forradalomból, de nem kaptam leckét demokráciából. Még 1968-ban sem. Sőt: még Ausztráliában sem. Ausztrália ugyan egy minta liberális demokrácia, de egy olyan demokrácia, amely nagyobb konfliktusok nélkül csinálta végig százánál alig több esztendejét. Liberális mentalitásra, szociális érzékenységre és szolidaritásra volt szüksége, de demokratikus mentalitásra nem nagyon volt szüksége. Csak amióta ebben a második városban, New Yorkban élek, azóta kezdem lassan megtanulni, érzékelni, mi is az, hogy „demokratikus” mentalitás. Hogy a demokrácia van olyan nehéz ügy, mint a forradalom. Esetleg még nehezebb.

Az 1956-os forradalom hosszú időre feledésbe ment.

1981-ben, a huszonötödik évfordulóra várva, Ferivel eldöntöttük, hogy írunk egy könyvet

56-ról. Ezt a döntést magunk előtt azzal indokoltuk, hogy 56-ot mindenütt elfelejtették, nemcsak Magyarországon, de az úgynevezett Nyugaton is. Az európai kormányok nagy tisztelettel veszik körül Kádár Jánost, gyilkosságaira ma már nem emlékeznek. Úgy gondoltuk, kötelességünk a felejtőket a forradalom üzenetére emlékeztetni.

Nem mondom, hogy ezek az érvek pusztán önigazolásul szolgáltak, de mégis, mi elsősorban azért írtunk 56-ról, hogy újraéljük azt, hogy újra ott legyünk akkor és azokon az utcákon (lásd a kiállítás képeit!), hogy újra lelkesedjünk, újra megtapasztaljuk a politika nagy óráinak izgalmait.

Amikor ezt a könyvet írtuk, nem hittük, hogy megérjük a rendszerváltást. Tudtuk, hogy lesz, de valószínűleg már nem a mi életünkben. Könyvünk ezekkel a mondatokkal zárul (fordítom, mert nincs meg nekem az 1989-es magyar kiadás): „De ki mondhatná meg előre teljes bizonyossággal, hogy sosem lesz Nagy Imrének Budapesten állami temetése? De ha ezt megérné a város, és a miniszterelnök végül díszsírhelyen talál nyugalmat, nem lehet kétségünk

arról, hogy milyen jelszavak fognak felhangzani, s mi lesz az öt útjára kísérő nép transzparenszre írva.”

Jóslat még ilyen pontosan nem vált valóra. A rendszerváltozásban győzött az 56-os forradalom. Akkor valóban az volt a transzparenszre írva, amiről mi 1981-ben még csak álmodni is alig mertünk.

De mi volt 56 ötvenedik évfordulóján a transzparenszre írva? Mik voltak akkor a jelszavak? Milyen üzeneteket skandált akkor a nép?

De hadd térjek vissza ahhoz a bizonyos hétfő reggelhez.

A reggel volt számomra a nap egyik legragyogóbb szaka. Hétkor keltem, elkészítettem a reggelit, az ajtó elől behoztam a *New York Times*-t, mely már hat óra óta türelmesen várt rám, s reggelizés közben olvasni kezdtem. Még ki- és bekapcsoltam a rádióban a klasszikus zenei adót. Körülbelül egy félóráig szoktam olvasni a lapot reggeli közben zenekísérettel, szombatoként egy egész órán keresztül. Persze ilyen sokáig nem tudtam reggelizni. Szombaton még este is visszatértem a laphoz. Akkor olvastam el az irodalmi mellékletet, a zene-, kiállítás- és operakritikákat, néha még egy-egy filmkritikát is. Az utóbbit csak információgyűjtés végett, mert annyi helyre jártam, hogy mozira már végleg nem jutott időm. Néha még az utazás mellékletbe is belenéztem, mert sze-

rettem lélekben utazni. Elképzelttem például, hogy a mellékelt képen látható tengerben úszom, hegyeken kirándulok, utcákon járok. De így voltam a vidéki ingatlanokat ábrázoló képekkel is. Mit csinálnék például a Catskill hegyeiben egy csinos farmerházzal? Hogyan élnék ott? Hogy rendezném be?

Szeptember 18. történetesen hétfőre esett. Ilyenkor reggeli után úszni szoktam. De ezen a napon náthás voltam, s így hosszabb újságot olvastam helyeztem magamnak kilátásba. Magyarországot az amerikai sajtó meglehetősen elhanyagolja. Öt cikk jelenik meg Lengyelországról, amíg rólunk egy. De ezen a napon ahogy kinyitottam az újságot, azonnal Budapesttel találtam magamat szemben. A szemem nem káprázott. Azonosíthatatlan alakok betörték a televízió épületébe. A *Times* objektív értelmezésében Pesten elszabadult a pokol.

Nem is olvastam végig az újságot. Kikapcsoltam a rádiót és telefonálni kezdtem. Pesten hat órával később volt, nem kellett attól tartanom, hogy valakit felébresztek. Meghallgattam a történeteket. Lányom megígérte, hogy e-mailen küld újságcikkeket. De most még csak reggel kilenc óra volt és én nem leszek négy előtt az egyetemen.

Az öszödi beszédről persze akkor már tudtam. Meg is írtam barátaimnak, hogy nagy politikai hibának tartom, s mint ilyet, védhetetlennek. Akkor, szeptember 18-án és 19-én azt gondoltam, hogy az öszödi beszéd váltotta ki az utcán egyre inkább eluralkodó erőszakot. Ma, több mint egy évvel később, ezt már nem így látom. Azt hiszem, hogy az öszödi beszédnek annyi köze volt az erőszak kirobbanásához, mint Ariel Sáron templomhegyi sétájának a második intifádához. E nélkül is kirobbantották volna – mindkét esetben – azok, akiknek érdeklükben állt.

A hétfőt és a keddet a telefon és az e-mail mellett töltöttem. Kollégáim és diákjaim izgatottan kérdeztek, hogy mi történik Magyarországon. Megpróbáltam válaszolni. Tudtam, hogy lényegében nem értenek belőle semmit. Ahogy húsz esztendővel ezelőtt én sem értettem belőlük semmit. S az jut hirtelen az eszembe, hogy milyen felfuvalkodott ostobaság azt hinni, hogy mi, filozófusok megértjük Platón vagy dialógusainak szereplőit. Biztos semmit sem értünk belőlük. Csak az érvelést, a logikát, azaz a vázlatot, a csontvázat. Hogy lehetséges Gadamer módjára a horizontok fúziójáról beszélni?

Mindez egy messzi városban történt valami. De én egy másik városban éltem.

S mivel egy másik városban éltem, szerdán délelőtt elmentem a Filharmonikusok főpróbájára, ez esetben egy Mahler-hangversenyre, ahol csalódtam a *Negyedik szimfóniában* és még jobban megszerettem a *Füű csodakürtjét*. Majd megtartottam az óráimat, s végül elmentem Jánossal egy spanyol vendéglőbe. (Egyetemi képeim ekkor készültek.) Kivételesen egy az egyetemhez közeli vendéglőbe indultunk vacsorázni, abba a vendéglőbe, ahol kedvelt diákjaimmal is sokat jártam. Még 2007 áprilisában is itt iddógáltunk.

A következő héten keveset írtam a naplomba a pesti eseményekről. Elutaztam Baltimore-ba előadást tartani, s megnéztem az ottani múzeumban kiállított Matisse-okat. Szeptember 22-re esett Ros Hasana. Mint minden évben, most is Judy barátnőmnél ünnepeltünk egy baráti csapattal együtt. Vasárnap, 24-én a City operában megnéztem, illetve meghallgattam délután Korngold *A halott város* című operáját. Naplomban megjegyeztem, hogy ez egy freudi mű, gyönyörűen érzékeltetve a „gyásmunkát”. Az operában Szelényi Ivánnal és feleségével találkozottam: megemlítettük a magyar eseményeket is, de különös kommentárok nélkül. Utána elmentem Göncz Kinga fogadására, megint csak a már ismert fotókiállítás színhelyére. Ott sem beszélünk minderről. A sok emigránssal végül is csak egy-két semmitmondó, udvarias szót váltottam. Én ekkor már nem éreztem magamat emigránssnak.

Ekkor indultam haza. A repülőtérrel egyenesen Debrecenbe. Szeptember 28–30. Hegelkonferencia folyt az Arany Bikában német nyelven. A hotel előtti téren nonstop tüntetés zajlott, a vezérszónokok váltották egymást, szólt a zene, az emberek éljeneztek. A vendégek nem tudtak aludni. Azt írtam a naplomba, hogy „tönkreteszik Magyarországot a gyűlölettel”.

De hétfőn, október másodikán már repültem is vissza. Valamikor, a kilencvenes években minden hónapban átrepültem Magyarországra. Szerdán az órámról taxival rohantam a reptérre, csütörtökön érkeztem, hétfő reggel indultam vissza. Hétfőn nyolcra tettem az órámat, hogy egyenesen a repülőtérrel mehessek tanítani. A visszaúton készültem fel. Akkor szoktam meg, hogy az időkülönbség nem számít. Úgy tanítottam hétfőn, hogy nem is gondoltam arra, hogy magyar idő szerint hajnal kettőtől négyig tanítok és hajnal ötkor megyek ágyba. Sosem mulasztottam órát.

Betegség miatt sem. Nemcsak New Yorkban, hanem egyszerűen soha. Akkor sem, amikor szoptattam. Egész életemben még soha.

Egyszer nagy bajba jutottam. Zürichből induló gépemnek erős késése volt – telefonáltam titkárnőnknek, azaz „anyánknak”, Clairenek, hogy szóljon a diákoknak, hogy ma késve érkezem. Ahogy kértem a reptérről, egy bérautóba szálltam és azt mondtam a sofőrnek, hogy duplán fizetek, ha pontosan hatkor az egyetemen lesz. Úttalan utakon vezetett és pontosan megérkezett. Mindenki mulatott rajtam.

Az ezredforduló óta – de nem a miatt! – már csak egyszer jövök haza egy szemeszterben. És nem nyolcra, hanem hatra teszem a hétfői órát. Így sem késsem soha, mert vasárnap indulok. Most azonban, 2006-ban, minden napot ki akartam használni. Hétfőn repültem vissza. Szerencsém volt. Most sem késtem. Október első két hetében nálam, New Yorkban normálisan folyik az élet. De jönnek a kétségbeesett e-mailek Pestről. Bacsó Béla, akivel mindig levelezem, nem fél, de undorodik. „Aki azt hiszi, hogy 23-án Pesten ünnepelni fogunk, az naiv vagy ostoba” – írta.

Pénteken, október 13-án tartjuk, vagy inkább ünnepeljük meg Nietzsche születésnapját. Egy volt diáklány, Rachel szervezi, eljönnek a régi diákok, barátok. Jó bor és étel mellett sokáig beszélgetünk. Október 15-én rendezte a magyar követség saját ünnepi hangversenyét. Sóllyom László beszédét hirdetik, de nem jelenik meg és így nem is beszél. Kár, Sóllyomnak Isten vagy a szerencse felkínálta az alkalmat, hogy államférfi legyen, mondhatnám, hogy a sors Sóllyom kezére játszott. Ő ezt fel nem fogta, észre sem vette. Kár. Mert Magyarországnak egy Mandelára lenne szüksége. Krónikus államférfihányban szenvedünk. Itt van Pataki (George Pataki, New York kormányzója), aki valószínűleg érzi, bár nem tudja, hogy a következő kormányzóválasztáson meg fog bukni. De ettől számára az életnek még nincsen vége, a politikai életnek sem. Pataki eljött, tisztességgel szónokolt. A hangverseny különben gyengére sikeredett. El is mentem a szünetben.

És másnap beleszerettem a kínai kalligráfiába.

Az október 23-i ünnepség a konzulátuson nem különbözik bármely szokásos fogadástól. Mandur (Mandur László, az Országgyűlés alelnöke) beszél és beszélget, a pesti ügyekről alig kérdezzük, egymással beszélgetünk. Talán

éppen rendességből, okosságból. Hiszen az emigráció magyarsága, még azok a magyarok is, akik szívesen részt vesznek a magyar konzulátus fogadásán, politikai elkötelezettségük szempontjából nagyon vegyesek. Van itt mindenféle oldal, mindenféle nézet, s ami a legfontosabb, az emlékek különbözőek. Az amerikai magyarok azonban amerikaiak is. Nem akarnak provokálni, nem akarnak veszekedni, együtt akarnak ünnepelni. Ezért inkább hallgatnak arról, ami radikálisan elválasztaná őket.

Két város. két világ.

A konzulátuson találkoztam első férjem, Hermann Pista húgával, Verával, aki 57 óta Amerikában él. Itt temetett el két férjet. Ő is megöregedett, mint mindannyian, már nem az a kislány, akit szülei leveleikben „Munyinak” szólítottak. Tizenhat éves volt, amikor megismertem. Hosszú ideig nem láttam. Pista régen meghalt, de azóta, mióta meghalt, nem találkoztam Verával. Most együtt emlékezünk Pistára, a tizennyolc éves Slomóra Balatonföldvárról, arra a sovány, izgatott fiúra, akit akkoriban mindketten szerettünk. Emlékezünk a *banbacra* (polgári cionista szervezet), az ottani közösségre, kora ifjúságunk illúzióira. S ahogy beszélgetünk, jól érezzük magunkat.

És most kezdődik az igazi megemlékezés. Az ünnep. Nem Budapesten, de New York városában.

A *Radical Society* nevű havilap, melyet egyik volt tanítványom, Kíra Brunner és férje, Timothy szerkesztenek, panelvitát szervez a magyar 56-ról. Kírától tudni kell, hogy szülei amerikai újbaloldaliak voltak, de azóta „elpolgárosodtak”. Kíra mint riporter, újságíró és szociológus minden jó ügy szolgálatába állt. Írt egy könyvet a Balkán-háborúról, s az a kitüntetés érte, hogy a mai világ leginautentikusabb embere, Noam Chomsky neki írt levélben, s kérte ki magának és a világnak a nagyszerű ember, Milošević megrágalmazását.

Kírával és Katie-vel (egyik legkedvesebb és leghűségesebb tanítványommal) negyedévenként egyszer együtt szoktunk ebédelni egy kis, jelentéktelen indiai vendéglőben, amely kitűnő borairól volt híres. Ezekből jócskán fogyasztottunk némi étel kíséretében, s időnként igen női beszélgetéseket folytattunk. Legutóbb kiderült, hogy a vendéglő bezárt. Áttértünk egy thai étteremre, de ez nem volt az igazi.

Kíra korábbi barátja magyar volt, ez is közel hozott bennünket. Ott voltam az esküvőjén, Baltimore mellett egy hatalmas kertes házban,

fényes parti volt, álarcosbállal, temérdek itókával, nagy vacsorával. Én az éjszakai vonattal hazamentem, de még másnap reggel is tartott a hejehuja-haj. Timothy is tanult a New Schoolban, őt kevésbé ismertem, de ezen a vitán, amelyet ő vezetett, megtanultam becsülni.

Mert remek vita volt. Még hozzá igen nagy nézőközönség előtt. A nézők, hallgatók többsége amerikai volt, de Molnár Péter is ott volt a tömegben.

Jonathannal jöttem, akit a beszélgetés már csak azért is nagyon érdekelt, mert disszertációját a Budapesti Iskoláról akarja írni. Igaz, ezzel nem áll egyedül. Az utóbbi napokban ketten jelentkeztek Kínából is ezzel a „témával”.

A vitából magam is tanultam. Mások másféleképpen látnak bennünket, mint mi saját magunkat. De abban konszenzus volt, hogy a magyar 1956-nak döntő szerepe volt a szovjet hatalom legitimációs válságában, helyrehozhatatlan kárt okozva a kommunizmus reputációjának. Különösen egy általam ismeretlen ember, Paul Bergman felszólalása volt megvilágító, pedig dadogott. Talán éppen ezért? Nem volt-e igazság 2006. október 23-án a dadogásban?

Október 26-án megint egyszer a New York-i Filharmonikusok előadásának főpróbáját hallgattam. Ezeket a főpróbákat különösen szerettem. A jegyek olcsók, oda ültünk, ahová akartunk. Én már az első alkalmakkor kiválasztottam egy jó helyet magamnak egy első emeleti páholy első sorában, az elsőhegedűsök oldalán. Ha valaki megkérdezné, hogy melyik férfinak van rám a legerotikusabb hatása, habozás nélkül azt felelném, hogy a New York-i Filharmonikusok elsőhegedűsének. Idős, kopaszodó ember, kövérkés is. De látni kell, ahogy a vonóját húzza, hallani, ahogy játszik! Nem csoda, hogy róla Tolsztoj *Kreuzer szonátája* jut az eszembe.

Nos, október huszonhatodikán a New York-i Filharmonikusok fejet hajtottak a magyar forradalom előtt. Nemcsak a programfüzetben, hanem a program megválasztásában is. Beethoven *István királya* ugyan gyenge mű, de utána remek menüvel kárpótoltak. Bartók első zongoraversenyét Serkin játszotta, majd Ligeti *Lontanója* következett. (Csak ezen az egy őszön három Ligeti-hangversenyt hallgattam végig, mind telt házzal.)

New York méltón ünnepelte a mi forradalmunk ötvenedik évfordulóját.

Budapest méltatlanul.

S én mégis, az egész idő alatt, Budapesten szerettem volna lenni.